

Kártya a magyar kezében

A kártyajáték helye, szerepe és alkalmi hagyományos közösségeinkben

A kártya eredete a múlt homályába vész, de annyi bizonyos, hogy szülőhazáját Ázsiában kell keresnünk: Kínából, Koreából vagy Indiából terjedt szét az egész világon. Európában bizonyíthatóan a 13-14. században jelent meg, de hogy kik által, arról megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók mongol, arab vagy cigány vándorlóknak tulajdonítják, míg mások a Szentföldről hazatérő keresztes lovagoknak vagy az akkor ismert világot bejáró velencei kereskedőknek. Bárhogyan is történt, a kártya nagyon gyorsan elterjedt a kontinensen –köszönhetően nagyban a fa- majd a rézmetszés feltalálásának–, 1380-as nürnbergi törvények már tilalmazzák, a 15. századi Angliában pedig már ipara is kialakult (J. Sági 1993a: 182; Zsoldos 1980: 9–10; Bogdán 1978: 186; Kolb 1984: 20–21). Az európai kártya születése az itáliai reneszánsz korára esik, a virágzó miniaturafestészet egyik ismeretlen alkotójának kezéből kerülhetett ki az első, kézzel festett kártya. Mivel ilyen képírókat csak a királyi és főúri családok alkalmazták, először a legfelsőbb rétegnél terjedt el használata, annál is inkább mert ezek az egyedi, műemkek számba menő kártyák valódi luxustermékeknek számítottak. Csak a különféle sokszorosítási eljárások terjedése után vehette kezébe a lapokat az iparosság, a polgárság és végül a parasztság (Zsoldos 1980: 28–30).

Kolb Jenő írja, hogy *„a kártya nemcsak grafikai termék, hanem tartalmánál fogva a játék szellemének és a játék mélyén rejlő szimbólumoknak kifejezője is. A kártyajáték éppúgy, mint az ugyancsak keleti eredetű sakk, jelképes hadijáték: seregek ütköznek meg egymással s az egyes lapok ütőerejét a hadi hierarchia szabja meg. Udvari szellemet árasztanak a furcsarajzú figurák, a király személye körül feszes udvartartás sorakozik. [...] Mélyebb értelme van minden színnek és minden motívumnak...”* (Kolb 1984: 9). Európában három

színrendszer alakult ki: a latin, a német és a francia. A latin leginkább Olaszországban és az Ibériai-félszigeten terjedt el. Az első itáliai kártyafestők a keleti kártyákhoz hasonlóan olyan sorozatjelekkel látták el a lapokat, amellyel az akkori társadalmi rendet jelképezték. Így a serleg a papságot, a kard a nemességet, a pénz a kereskedők rétegét, míg a bot a parasztságot szimbolizálta. Saját szimbolikát dolgozott ki a 16. században kialakult német színrendszer, melyet a német nyelvterületen kívül Közép-Európában is használnak. Ez is a társadalmi osztályokat jeleníti meg: a szív a papságot, a csemettyű a nemességet,

[1]

a levél a középosztályt és a makk a parasztságot. A franciák tulajdonképpen a német színrendszert vették át, de egyszerűsített, absztrakt formában: a kőr a szív, a pikk a levél, a treff a makk megfelelője, egyedül a káró számít új jelnek. Ez az egyszerűség, és a mindössze két szín használata tette alkalmassá arra, hogy az egész világon elterjedjen, nemzetközivé váljon (Zsoldos 1980: 11–13). Természetesen mindhárom színrendszernek számos regionális változata alakult ki, melyek a mai napig használatban vannak (Zsoldos 1980: 31–53).

Magyarországra Mátyás király idejében kerültek az első kártyák és az első kártyakészítők Itáliából, majd a következő évszázadokban német földről is hozattak be játszmákat az országba. [2] Főúri körökben hamar kedvelt időtöltéssé vált, és nem váratott magára sokáig az iparos és a polgári rétegekben való elterjedése sem. Bogdán István szerint a polgárság valószínűleg a vándorló mesterlegényektől tanulta meg a játékokat. Gyors térhódítását jól mutatja a kassai céh 1429-es rendelkezése, mely szerint „*az legények közül senki magát az részegségnek, az koczkázásnak és az kártyajádzásnak ne adja, a czéhnek kisebbségére, mert az ki efféle vétekben találtatik, elsőbben 40, másodsor 80 dénár, harmadszor 2 ft bírságon marad.*” □

(Bogdán 1978: 186–187). Arról nincsen pontos adatunk, hogy a parasztság körében mikor jelent meg, de a gyakori főúri, megyei és az egyházi tiltások mutatják, hogy közöttük is hamar teret nyert. Voltak rendelkezések, amelyek csak mértékletességre intették a játszókát, de legtöbb esetben tiltottak, sőt pénzbüntetéssel sújtottak.

[3]

A Péchy család levéltárában található 1627-ben keletkezett végzés is így rendelkezett, mikor megtiltotta a kártyázást joghatósága alá tartozó jobbágyainak:

„*Végeztük azt is, hogy a kártya iatzas totaliter megh tiltassék, comperta rei veritate sub poena florenorum duorum*”

[4]

(Gárdonyi 1903: 358). A 16-18. század között már teljes tilalom alá esett a kártyajáték, széleskörű elterjedtségét emellett az is jelzi, hogy a hitvitázók kártyás műszavakat is felhasználtak írásaikban (Bogdán 1978: 189). Ezeknek a tilalmi rendeletek egyik legnagyobb problémája a kifogásolt játék pontos meghatározása

[5]

volt, „

Ugyanis mihelyt indexre tettek egy játékfajtat, kis módosítással más néven kezdték űzni, vagy újat találtak ki helyette. Innen van, hogy még Mária Terézia idején is hosszú listákkal próbáltak gátat vetni a szerencsejátékok burjánzásának”

(Endrei- Zolnay 1986: 43). Így a tilalmazásoknak vajmi kevés foganatja lehetett, ezért idővel törvényben igyekeztek szabályozni. 1780-ben bevezették a szerencsejátékot tiltó rendelkezést, 1881-ben pedig a kártyaadót, egy pakli magyar kártya esetében például 15 krajcárban határozták meg az illetéket (Bogdán 1978: 191–194; Vasvári 2008: 79–80).

Érdemes röviden szót ejteni a kártyafestők, kártyakészítők magyarországi tevékenységéről is, hiszen ez is jól mutatja a játék gyors térnyerését. Az első ismert kártyát Hofhalter (Skrezetusky) Rafael, lengyel származású nyomdász, fametsző készítette az 1560-as években Gyulafehérváron [6] (Kolb 1984: 61–62). A 17. századból, majd a következő század első feléből nem maradt fenn ugyan hazai készítésű kártya, de meglétére bizton utal az a 1714-ből származó összeírás, amely a kártyafestő mesterséget említi. A 18-19. században számos városunkban működött már kártyakészítő műhely, [7] a reformkor idejéből 60 kártyafestő neve is ismeretes, melyek közül csak Pesten és Budán 37 mesterember dolgozott. 1850 után a bécsi kártyakészítő gyárakkal folytatott verseny nyomta rá a bélyegét e kisebb műhelyek életére, de számukra az igazi csapást a 19. század derekán megjelent új nyomdatechnikai eljárások jelentették. A kézműipari termelést a gyáripari váltotta fel, és a

kártyakészítő iparosok befejezni kényszerültek működésüket (J. Sági 1993b: 274–275; Zsoldos 1980: 104–107).

A gyáripari termelés ugyan a kártyakészítő műhelyek alkonyát jelentette, de ugyanez tette lehetővé a játszmák széleskörű elterjedését is. Igaz ugyan, hogy a parasztság szinte a kezdetektől megismerkedett a kártyajátékkal, de gyakorlata igazából csak ezután, a 19. század utolsó harmadában, a 20. század fordulóján vált általánossá. Ha emellett még figyelembe vesszük, hogy szinte az egyetlen olyan játék, amelyet gyakorlatilag minden korosztály úz a gyermekektől az idősekig, feltűnő, hogy milyen későn és milyen kevéssé került a kutatók látóterébe. A néprajztudomány játék alatt elsősorban a gyermekjátékokat érti, s kétségtelen, hogy ebben világszínvonalú kutatások és publikációk születtek hazánkban. [8] A felnőttek (nem a dramatikus népszokásokhoz kötődő) játékainak - így a kártyázásnak is - vizsgálata azonban meglehetősen szegényes, „*pedig éppen annyi tanúsággal szolgálhatnak, mint a gyermekeké, ugyanúgy jellemezhetnek egy adott kultúrát*” (Örsi 2001: 247).

A kártyáról az első, fennebb már idézett írást Gárdonyi Albert jelentette meg az Ethnographiában, melyben a Péchy-család levéltárából származó, a jobbágyok kártyázási tilalmáról szóló végzést közölte (Gárdonyi 1903: 358). Tömörkény István a Néprajzi Értesítő 1907-es számában egy rabok által készített és használt kártyáról írt (Tömörkény 1907: 42–43). A kártyajátékok kutatásának fontosságát először Kresz Mária hangsúlyozta 1948-ban, alapvető fontosságú tanulmányában, miszerint: „*A jövő kutatásában különös súlyt kell helyezni a játékkutatás legelhanyagoltabb területére, a fiatalság és a felnőttek többnyire alkalomhoz kötött játékaira: lakodalmi, tori, virrasztói, az aratási, kukoricafosztási, tollfosztási, kenderdörzsölői, fonóházi, a karácsonyi, böjti, virágvasárnap, húsvéti és pünkösdi játékokra. A kártyajátékokról sem szabad megfeledkezni*” (Kresz 1948: 10). Nem lehet állítani, hogy felhívásának túl nagy foganatja lett volna, ezek után sem sorjázta a témakört taglaló írások. Az első, kizárólag a kártyázási szokásokat és gyakorlatot ismertető munka Katona Imre tollából született, amelyben a dél-alföldi kubikosok kártyajátékait vizsgálta néprajzi módszerekkel (Katona 1962: 91–98). A magyar kártya motívumait Verebélyi Kincső tanulmányozta (Verebélyi 1998: 183–187). Az 1990-es évektől Vasvári Zoltán több tanulmányt írt egy-egy település (Szokolya, Balatonendréd) kártyázási szokásairól, sőt a kártyajáték hagyományos közösségekben betöltött szerepének monográfiát is szentelt (Vasvári 1994: 251–266; 2002: 83–94; 2008). Figyelemre méltó Örsi Zsolt azon írása, melyben elemezte a kártyának a játékokon belüli elhelyezkedését, szerepét, és összefoglalta néprajzkutatóink e témakörhöz kapcsolódó írásait (Örsi 2001: 247–255). Természetesen több olyan monográfia is napvilágot látott a múltban, mely kisebb-nagyobb mértékben foglalkozik e játék gyakorlatával, folklórával vagy egyszerűen csak játékleírásokat közöl.

Szabó László játék meghatározását így fogalmazta meg: *„A közösség által hasznosnak nem tekinthető, de hagyományosan meglevő tevékenységet eddigi kutatásaink szerint a szórakozással és a játékkal azonosíthatjuk. Ezeket a közösség élete szempontjából lényegesnek kell tekintenünk, azokat a közösség tagjai maguk is fontosnak tartják, csupán hasznukat vitatják”* (Szabó 1993: 119).

Maguk is fontosnak tartották, ezért meg kellett találni a játék helyét és idejét. A hagyományos paraszti életforma mindennapjait, életvitelét a munka, a munkához való viszony határozta meg, amelyben meglehetősen kevés idő maradt a kikapcsolódást, szórakozást szolgáló tevékenységekre. De a kártya teret nyert és a 19. század utolsó harmadától már általánosan elterjedt népi játékká vált.

Az első világháborúig az egész országban általánosan szokásban volt virrasztókban kártyázni. [9] Gál Kálmán 1895-ben megjelent írásában a Nyárad menti falvak szokásvilágát tanulmányozva írta, hogy *„Ősi szokás a virrasztás. A halálozás estéjén az éjszakának minél gyorsabb és jobb eltöltése végett első sorban a rokonok, jó barátok, ismerősök, az elmaradhatatlan bennfentesek a meghalt házához gyűltek össze, résztvevőket nyilvánítják és vigasztalják az életben maradottakat. Itt töltik sokszor az egész éjszakát beszélgetéssel, kártyázással pipaszó mellett és e szokás annyira uralkodik, hogy nagy csudálkozást és fájdalmat, szégyent okoz az, ha valaki nem megy, vagy kevesen mennek”* (Gál 1895: 224). Az 1950-60-as években a szintén Nyárad mentén, Marosvásárhely közelében fekvő Somosdon a halotti házban csak a nők és a közeli hozzátartozó férfiak gyülekeztek. A többi, virrasztásra érkező férfinak a szomszédos házakban csináltak helyet, ahol egy liter pálinka mellett kártyázással töltötték az időt. Egy-egy házba érkezési sorrendben nyolc férfi került, mert maximum ennyi játékos vehetett részt az itt dívó virrasztóbeli játékban, a hagyományos magyar játszmával űzött *nyerőben*.

A játék általában éjfélig tartott, addig, míg a pálinka el nem fogyott, s ezzel véget ért a virrasztás. A kártyacsaták szigorúan tét nélkül zajlottak, szerepe csupán annyi volt, hogy *„agyonütötték vele az időt*

.”

[10]

Az Alsó-Fehér megyei, reformátusok lakta Magyarózdton a férfiak *„körülülük az asztalokat, kártyát vesznek elő, és előbb halk, majd hangosabb beszéddel kártyázni kezdenek. Éjfélkor kenyeret, pálinkát tesznek eléjük az asztalra, s éjfél után nem egy esetben a halottról is megfeledezve, folytatják a kártyacsatát reggelig”*

[11]

(Horváth 1971: 143). A szintén kálvinista Havadon (Maros-Torda megye)

„a nők a halottas szobában tartózkodnak, a fal mellé helyezett lócákra vagy székekre ülnek, s a halottról, betegségről, a halál körülményeiről stb. beszélgetnek. [...] A férfiak a másik szobában, s ha ott nem férnek, télen a szomszédos házban ülnek le kártyázni; a közismert kártyajátékot, a filkót játsszák”

(Nagy 2000: 301). Az Alsó-Fehér megyében fekvő Hariban

„A virrasztók az asztalnál vagy asztaloknál foglalnak helyet, és kártyáznak. Akik nem férnek oda, beszélgetnek. Filkóba és huszonegybe játszanak és plágáznak. Eközben vidáman beszélgetnek, viccelődnek, de nem énekelnek. Éjfélkor bort vagy pálinkát adnak a virrasztóknak. Hat embernek bort, mert hat ember jádzik egy helyt. A virrasztóba a legközelebbi rokonokon kívül azok mennek, akik tudnak kártyázni. A fehérnépek csendesen beszélgetnek”

(Nagy 1995: 94). Az erdélyi Mezőségen

„egészen a temetésig, két éjjel virrasztottak a halott mellett. A virrasztók inkább csak rokon férfiak, kik időtöltésből ott kártyáztak, s közben a családbeliek pálinkával látták el őket”

(Kós 2000: 279). Kalotaszegen virrasztás közben

„kártyáznak, hogy az atyafiak felejtsék a szomorúságot, énekelnek, isznak, falámoznak.”

Háromféle kártyajáték dívott leginkább: a palágázódás, a csikózás és a filkózás (Jankó 1993: 161). Természetesen ilyenkor itt sem lehetett szó pénzben való játékról, ugyanakkor nem ritkán a kártyában vesztés játékos megverődött: orrára vagy tenyerére fakanállal, bottal mérték az ütést. Általában azonban csak jelképes tételekben játszottak, Gernyeszegen (Maros-Torda megye) például:

„A halottas házhoz sokan szoktak összegyűlni a „virrasztóba”, hol esznek, isznak és dióba kártyáznak”

(Elekes 1895: 51). A halálhoz való viszony megváltozásával megszűnt a virrasztóbéli kártyázás, már nem tartották illendőnek ilyenkor a játékot, ugyanakkor a huszadik század során maga a virrasztás gyakorlata is erősen visszaszorult.

A magyar nyelvterületen adventben is megszokott volt a kártyajáték. Úgy vélték, hogy aki ebben az időszakban szerencsés a játékban, a szerencséje egész évben kitart (Vasvári 2008: 88–89). Megkülönböztetett időszaknak számított karácsony estéje, mikor is a vacsora és az éjfél közötti időszakot kártyázva töltötte a család. Penavin Olga a délvidéki magyarok között végzett kutatásai kapcsán írja: *„Vacsora után a felnőttek kártyázni szoktak, mézes pálinkát iszogattak, ami egész nap ott állt az asztalon”*

(Penavin 1988: 158). Az erdélyi Mezőség falvaiban a szomszédos férfiak

„vacsora végeztével összejönnek, s egész éjszaka kártyáznak”

(Kós 2000: 242), Széken például azért töltötték ezzel az időt,

„mert valahogy úgy tartották, hogy karácsonyba illő fenn ülni éjfélig, várni a Krisztus születésének idejét”

(Csorba 2006: 56). Általában dióban, mogyoróban, cukorkában játszottak, elsődleges cél a szórakozás volt, s az, hogy a család közösen töltsen el a szentestét. Azon kevés alkalmak közé tartozott, mikor a családi asztalnál is megtűrték a játékot. A nagycsaládok szétesésével ez a szokás is erőteljesen kezdett visszaszorulni, amit a televízió megjelenése csak erősített (Vasvári 2008: 88–89).

A játék természetesen nem csak ünnepi időszakban zajlott, beépült a hétköznapiak rendjébe is. Jellemzően a munka szempontjából könnyebb időszakban, téli estéken ültek gyakrabban az asztal mellé, az év további szakaszában péntek estéken és vasárnap délutánonként *verték a*

blattot

[12]

Mivel a kártya alapvetően férfiak, legények játéka volt, a játszmák helyszíne is ehhez igazodott: istállóban, pincézés során, kocsmákban űzték leginkább, de gyakori volt, hogy a kapu elé kiülve, az utcán mulatták vele az időt. A háromszéki Esztelneken például

„A férfiak és legények a társas összejöveleken: lakodalomban, fonóban, vizitaesteken leginkább a dióban nyerészkedő hatvanhatozást játszották”

(Gazda 1980: 371). Családi háznál csak a múlt század második felében kezdtek el játszani, előtte legfeljebb csak az értelmiségiek körében vagy városi környezetben volt szokásban:

„Apám a barátaival heteseztek (bunkóztak), amit hétvégeken négy fővel játszottak. Ezeket a kártyacsatákat baráti összejövetelként lehet tekinteni, amit fejenként egy liter bor elfogyasztásával erősítettek. A kártyacsaták szigorúan feleségek nélkül zajlottak! A találkozások mindig felváltva, más családi ház kertjében voltak szervezve.”

[13]

Kártyáztak még az utazások során, vásárokon, sokadalmakban, a huszadik század második felétől, a szabadidő megjelenésével a nyári szabadságok alatt is. Játékalalmat teremtettek még ideiglenes közösségek kényszer szülte összezártsága is (kórház, katonaság, hadifogság, emigráció)

[14]

). A nők kártyacsatákban való részvétele igen szigorú elbírálás alá esett, a paraszti etika szerint nem illett kezükbe venni a lapokat. Ez a huszadik század második felében változott meg, azóta ők is részt vesznek a családi, baráti közösségekben zajló játékban. A nőkkel ellentétben a gyermekek gyakran saját maguk által készített játszmákkal, kártyázhattak. Nagyszülőkkel együtt gyakorolva, az asztaltársaságok mellett kibicként ellesve vagy egymástól megtanulva döntően ugyanazokat a játékokat játszották, mint a felnőttek, kiegészülve természetesen a csak a gyermekek által űzött egyszerűbb játékfajtákkal. Esztelneken

„vasárnap délutánonként vagy szabad idejükben malackáztak, csapdlecsacsiztak, vereskakaskáztak. Hozzá a kártyát vagy üzletből vásárolták, vagy kartonlapra maguknak el is készítették”

(Gazda 1980: 371). Az Ung-vidék falvaiban, az 1930-as években a férfiak körében igen elterjedt a kártyajáték, mely csakhamar játékos utánpótlásra talált a 8-14 éves fiúk körében is, akik *„a kártyához úgy jutottak hozzá, ha maguk készítették el. Rajzolgató, festegető hajlamú fiúk sokszor hónapokig bíbelődtek a rajzlapból, kartonpapírból kivágott kártyalapokkal, amíg megfestették mind a 32 lap pontos mását, vízfestékekkel vagy színes ceruzával”*

(Géczi 1984: 95–96). A lányok is, míg eladósorba nem kerültek, részt vettek a kártyacsatákban, a kalotaszegi Nyárszón például:

„A gyermekek többnyire maguk készítette kártyával játszanak. Kislányok is szoktak kártyázni, nemcsak fiúk, bár nem mindegyik gyerek ismeri a kártyát”

(Kresz 1959: 197).

A paraszti gondolkodás a kártyázást a szabadidő eltöltésének egyik kellemes módjaként értékelte, a pénzben való játékot elítélte. Ha mégis pénzben játszottak, akkor azt filléres alapon tették, hogy legyen valamiféle jelképes tétje a játéknak. A Somogy megyei Balatonendrédén

például a fiatalok közösen költöttek el a pénznyereményt, bort vettek rajta a kocsmában vagy petróleumot, hogy az istállóbeli játékot este is úzhessék (Vasvári 2002: 91). De a fiatal legények illetén játékát nagyon elítélték, ezért azt titokban igyekeztek művelni: *„A kártyajátékot már gyerekkoromban titokban a kanális parton játszottuk. Huszonegyeztünk, ha két forintot nyertem, az már nagy nyereménynek számított, elég volt a mozielőadásra, a belépőre.”*

[15]

A játszmák azonban legtöbbször jelképes tétre mentek: kedvelt volt a dióban, mogyoróban, babban, kukoricaszemben való játék, legényeknél sokszor cigaretta volt a tét. Gyakran a vesztesnek fizikai büntetést kellett elszenvedni. Volt, hogy erre külön eszközt használtak (csapta), de a leggyakoribb büntetés a fenékre rúgás, a barack, a körmös vagy egy tasli volt (Vasvári 2008: 133–135). Szülőhelyemen, Felsőgödön (Pest megye) még az 1980-as években is teljesen általános volt, hogy a vesztest a paklival kézre mért ütésekkel díjazták. Szokásban volt, hogy a játékban utolsónak valamiféle nevetséges, megalázó feladatot kellett elvégezni. Tömörkény István

Hühü

című elbeszélésében ezt szemléletesen örökítette meg (Tömörkény 2000: 140–141),

[16]

de erről számolt be visszaemlékezésében Ács Gedeon református lelkész, Kossuth papja is, amikor a kútahtyai emigráció karácsonyán kártyázással mulatva az időt a vesztesnek egy, a játékban résztvevő kisasszony hálófejkötőjét kellett a fejére húznia

[17]

(Ács 1940: 57). Kártyázó baráti és családi kompániákban manapság gyakori, hogy a játszmák eredményeit egy papírlapra felírva vezetik és a végén a győztes jutalma a dicsőség lesz, míg a vesztesnek egy jelképes, rajzolt bunkó kerül a neve mellé.

Bár a hagyományos közösségi etika a szerencsejátékot, a hazardjátékot szigorúan elítélte, ez nem jelenti azt, hogy egyesek ne űzték volna azt. Nem véletlenül született az elmúlt századokban számos városi, egyházi és földesúri tiltás a kártyajátékkal kapcsolatban. Bálint Sándor írja, hogy a kártya az „ördög bibliája” volt a parasztok szemében, szerencsejátékot csak az iparosok, kubikosok, kupecsek és kártyapillerek űzték, vagyis leginkább azok, akik kívül estek a paraszti erkölcs kontrolláló mechanizmusán (Bálint 1980: 55–60). Katona Imre megfigyelte, hogy a dél-alföldi kubikosok teljesen másképp viszonyultak a kártyához, mikor otthon voltak, s másképp, mikor a távolban dolgoztak. Hazai környezetben csak a megszokott paraszti tételekben, gyufában és dióban játszottak, míg munka közben egymást vitték bele a hazardjátékba, a sokszor féktelen kártyacsatákba (Katona 1962: 91–98). Kiss Lajos külön fejezetet szentelt könyvében a kártyapillernak, akit úgy jellemzett, hogy *„kártya a szerszáma, a bibliája.”* Valaha

becsületes ember volt, de úgy eluralkodott rajta a játékszenvedély, hogy a csalástól, a lopástól sem riadt vissza. Ezért aztán börtönben vagy kéregető koldusként, családjától elhagyottan végzi (Kiss 1981: 331–332).

[18]

Könnyedén találhatunk példákat arra, hogy a kórossá vált szenvedély uralta a játszó ember cselekedeteit, bármennyire szélsőséges körülmények közé sodorta is az élet. Egressy Gábor színész, 1848-as nemzetőr írja törökországi száműzetésére visszaemlékezve, hogy az

emigránsok körében nagyban járt a kártya és sok honvédtiszt a teljes vagyonát eljátszotta.

[\[19\]](#)

Kuncz Aladár író első világháborús internáltként a magyar kötött, négyes tarokkot játszott rabtársaival, de franciaországi fogolyélményeit megörökítő remekművében említést tesz egy *meine-deine* nevezetű

„veszedelmes tömeg-kártyajátékról”

, melyet három hamiskártyás irányított. Bár néhányan csupán élelemszerzés reményében álltak az asztal mellé, a többség azonban a játék valóságos rabjává vált és egész nap szenvedéllyel kereste Fortuna kegyeit (Kuncz 1931: 199–202).

[\[20\]](#)

Az 1920-30-as évek amerikasainak meglehetősen sivár, kizárólag a munkalehetőség megteremtésére és némi vagyon összegyűjtésére törekvő életében az ital mellett a kártya jelentette szinte az egyetlen szórakozást. A jobb élet reményében szerencsét próbálók bányákban, farmokon, gyárakban vagy a vasútnál nehezen megkeresett pénze azonban gyorsan semmivé válhatott és tette gyakorlatilag értelmetlenné az ismeretlenbe való hosszú és kockázatos utazást, ha szerencsétlen volt a lapjárás (Tóth 1964: 147–148).

[\[21\]](#)

Rózsás János kilencévnyi szovjet fogságát felidéző könyvében ismertetett meg bennünket az *India*

fogalmával. A kazahsztáni karabasi lágerben indiánoknak nevezték azokat a fiatakorú rablócsemetéket, akik minden ruhájukat elkártyázva meztelenül kuporogtak priccseiken és csak kölcsönként buslátban tudtak kiszaladni dolguk elvégzésére. Természetesen az idősebb rablók közül is sokan esztelenül és szenvedéllyel játszottak, gyakran lehetetlen tételekben (Rózsás 1989: 181–182).

[\[22\]](#)

Az egyik legmegdöbbentőbb eset talán mégis az volt, mikor egy orosz nemzetiségű fogoly személyazonosságát és a zsebmetszésért kapott, a politikai foglyok büntetéséhez mérten meglehetősen alacsonynak számító hároméves rabidejét tette fel tétnek. Miután veszített, okmányokat cserélt kártyapartnerével, s ezután (az eset kiderüléséig) olyan magyarként élte életét a táborban, akire politikai okokból tíz esztendő büntetést szabtak ki (Rózsás 1989: 250–251).

A közgondolkodásban a házárdjáték tette a kártyát az ördög bibliájává, a különféle játékokat ma is játsszák. Bár a hagyományosan űzött játszmák, mint a *huszonegy*, *fájer*, *ferbli* napjainkban is ismertek, de visszaszorulóban vannak, ugyanakkor a francia színjelzésű kártyával játszott *póker* térnyerése az egész világon, így Magyarországon is szembetűnő.

Az általánosan elítélt pénzkereseti lehetőség és a hallgatólagosan elfogadott szórakozási alkalom mellett a kártyás összejöveteleknek arra az aspektusára is fel kell hívnunk a figyelmet, miszerint ezek az alkalmak baráti és családi közösségek számára egyfajta kapcsolattartási,

találkozási lehetőséget is jelentettek, erősítették annak megmaradását, kohézióját. [23] Az alábbiakban erre szeretnénk néhány példát felsorolni. A Gombkötő család tagjai tanyás gazdaként éltek az Orosháza környéki tanyavilágban. Téli estéken az öt testvér családtagjaikkal együtt rendszeresen meglátogatta egymást, ahol a közös muzsikálás mellett (mindegyik fiútestvér játszott valamilyen hangszeren) asztaltáncoltatással és kártyázással múltatták az időt. Rendszerint az orosz vagy szlovák eredetű elfogyasztó kártyajátékot, a

durákat

játszották. A közös, szórakoztató időtöltés mellett fontos szerep jutott a családi kapcsolatok fenntartásának is, hiszen falusi viszonyokhoz mérten meglehetősen távol laktak egymástól, önállóan gazdálkodtak, így csak az ilyen alkalmak tették lehetővé csak az együttlétet.

[24]

A századok óta a Nógrád megyei Érsekivadkertben élő Kürtössy család az 1960-as években kényszerült Budapestre és annak környékére. Az addig egymás szomszédságában élő rokonok messze kerültek egymástól, ezért a család férfi tagjai ezek után, egészen az 1980-as évek végéig rendszeres kártyás összejöveteleket tartottak Felsőgödön. Az evéssel és ivással megszakított partik során a szórakozás mellett kiemelt szerep jutott a rokoni kapcsolat életben tartására, az aktuális családi ügyek megbeszélésére. Ilyenkor filléres alapon

ultiztak

, majd befejezőként

ferbliztek

egy keveset.

[25]

Hasonló felfogás figyelhető meg annál a baráti társaságnál, akik Pécssett voltak egyetemi csoport- és kollégiumi lakótársak az 1990-es évek második felében. Tanulmányuk befejezése után szétszóródtak az országban, de egyiküknél a mai napig minden évben

bridzseléssel

együtt töltenek egy hétvégét. Ez esetben is talán még a játék szereteténél is nagyobb hangsúlyt kap a baráti kötelék fenntartása, a rendszeres kapcsolattartás.

[26]

Dolgozatomban azt igyekeztem vázlatosan bemutatni, hogy miként terjedt el és milyen szerepet játszott a magyar társadalomban a kártya és a kártyajáték. A kártya Európába kerülése után nem sokkal hazánkban is megjelent, először a főúri körök, majd az iparosság és a polgárság, végül a parasztság kedvelt játékává vált. [27] Általános térnyerésére azonban csak a 19. század utolsó harmadában kerülhetett sor, mikor a gyáripari termelésnek köszönhetően nagy mennyiségben olcsó játszmák kerültek forgalomba.

[28]

A nálunk leggyakrabban úzótt játékfajták döntően osztrák és német eredetűek (kisebb részt francia és olasz), a magyarlakta területeken közkedveltsége alapján „legmagyarabb” játéknak talán az

ulti

, a

ferbli

és a

húszhívásos tarokk

tekinthető (J. Sági 1993b: 276). A kártya a szabadidő eltöltésének egyik fontos eszközévé vált. Virágkora a huszadik század első felére esett, de például nyáridőben még az 1980-as években is teljesen általános volt szülőfalumban Felsőgödön, hogy a fiatalok legkedveltebb szórakozóhelyén, a Duna partján álló csárda majd minden asztalát körülülve kialakult kártyás kompániák gyakorolták a hagyományos játékokat (

snapszli

,
huszonegy

,
fájer

,
makaó

,
zsír

), kiegészülve a század második felétől elterjedt francia színjelű játszmák újabb játékfajtaival (*römi*

,
kanaszta

). A felmérések szerint mára azonban csökkent a népszerűsége, ami nyilvánvalóan összefüggésben van elmagányosodó társadalmunkkal. Napjainkban a valós emberi kapcsolatokon alapuló közösségeket virtuális csoportok váltják fel, nem véletlen, hogy újabban egyedül egy, az interneten és mobiltelefonon elérhető hazardjáték, a

póker

nyert csak teret, míg a hagyományos játékokat űzők gyérülő tömegének egy része manapság már egyesületekbe tömörül és bajnokságokat rendez. A játék azonban egyidős az emberiséggel, így a kártya - még ha szűkebb réteg számára is, valószínűleg mindig a szabadidő eltöltésének eszköze, a szórakozás egyfajta formája és kisebb közösségek kapcsolattartásának egyik módja lesz, így méltán tarthat számot kutatóink figyelmére.

Irodalom

ACSÁDY Ignác

1886 *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*. Budapest, Méhner Vilmos kiadása.

ÁCS Tivadar

1940 *Kossuth papja: Ács Gedeon*. Budapest.

BÁLINT Sándor

1980. A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete III. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978–79/2*.

BERÉNYI Andrásné

1974. Emlékeim. In Hoppál Mihály - Küllős Imola – Manga János (Szerk.): *„Emlékül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...”*

Önéletrészletek. Budapest, Gondolat Kiadó.

BOGDÁN István

1978 *Régi magyar mulatságok*. Budapest, Magvető Kiadó.

CSORBA János

2006 *Bár emlékezete maradjon meg...* Budapest, Helikon Kiadó.

EGRESSY Gábor

1997 Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850. Budapest, Terebes

ELEKES Sándor

1895 Gernyeszegi babonák és népszokások. *Ethnographia* VI. 49–53.

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

GÁL Kálmán

1895 Temetési szokások a Nyárád mellett. *Ethnographia* VI. 222–226.

GÁRDONYI Albert

1903 Jobbágymulatságaink történetéhez. *Ethnographia*, XIV. 358.

GÉCZI Lajos

1984 Ung-vidéki gyermekjátékok és mondókák. In Géczi Lajos (szerk.): *Új Minden Gyűjtemény 3*.

Pozsony, Madách Könyv- és Lapkiadó, 93–185.

HORVÁTH István

1971 *Magyarózdi toronyalja*. Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.

HRADSZKY József

1895 *A szepesi „Tíz- lándsások Széke” vagy a „Kisvármegye” története*. Lőcse, Szepesmegyei Történelmi Társulat.

JANKÓ János

1993 *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest, Néprajzi Múzeum, reprint.

JÁNOSKA Antal

1999 A magyar kártya története, ikonográfiája, készítői. *Aetas*, 14. évf. 1–2. szám.

J. SÁGI Annamária

1993a. Kártya. In Berend Mihály (főszerk.): *Kártyalexikon A-Z*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 181–182.

1993b Magyarország kártyakultúrája. In Berend Mihály (főszerk.): *Kártyalexikon A-Z*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 274–276.

KATONA Imre

1962 Kártyajátékok- Kártyázás kubikmunkán. *Néprajzi Közlemények*, VII. 3–4. 91–100.

KINIZSI István

1999 *A „Sánta Huszár” naplója*. Marosvásárhely, Impress.

KISS Lajos

1981 *A szegény emberek élete I.* Budapest, Gondolat Kiadó.

KOLB Jenő

1984 *Régi játékkártyák. Magyar és külföldi kártyafestés XV-XIX. század*. Budapest, Állami Könyvterjesztő Vállalat, reprint.

KÓS Károly

2000 *A Mezőség néprajza*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

KÓS Károly – BENKŐ Samu

1978 *„A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”* Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal. Bukarest, Kriterion.

KRESZ Mária

1948 *A magyar gyermekjáték kutatás*. Budapest

1959 Játék a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* IV/4. 172–203.

KUNCZ Aladár

1931 *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*. Budapest, Athenaeum.

NAGY Ödön

1995 Halál és temetés Hariban. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. Kolozsvár, 92–98.

2000 Az élet fordulói. In Nagy Olga (szerk.): *Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 261–320.

NIEDERMÜLLER Péter

1990 A magyar játékkutatás története. In Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 532–536.

PENAVIN Olga

1988 *Népi kalendárium. Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.

ÖRSI Zsolt

2001 A kártya a magyar néprajzban. *TISICUM*, XII. 247–255.

RÓZSÁS János

1989 *Keserű ifjúság II.* Budapest, Szabad Tér Kiadó.

SZABÓ László

1993 *Társadalomnéprajz.* Debrecen.

TÓTH István

1964. *Huszonhárom év Kanadában.* Budapest, Kozmosz Könyvek.

TÖMÖRKÉNY István

1907 Vérrel rajzolt rabkártyák. *Néprajzi Értesítő*, 42–43.

2000 *Hühü. Válogatott elbeszélések*. Budapest, Osiris Kiadó.

VASVÁRI Zoltán

1994 Kártyajáték Szokolyán. In Hála József és Mándli Gyula (szerk.): *Börzsönyvidék 2. Szob*, 251–266.

2002 Tromfot tromffal üt a magyar. Kártyázási szokások a Somogy megyei Balatonendrén a XX. században. *Honismeret* 30. 4. 83–94.

2008 *Bolond, aki nem kártyázik. A kártyajáték a hagyományos közösségek életében a XX. században*. Budapest, Fekete Sas Kiadó.

VEREBÉLYI Kincső

1998 Megjegyzések a „magyar kártya” motívum történetéhez. *Ethnographia*, CIX. 1. 183–187.

ZSOLDOS Benő

1980 *A játékkártya és története*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Adatközlők

G. L.(1977.) Lovasberény

G. F-né, született M. M .(1923.) Alsópakony

K. O. (1943.) Érsekvadkert

P. F. (1944.) Nagykanizsa

S. S. (1953.) Somosd

Forrás: Kürtössy Péter- Máté Gábor- Varga Szabolcs (szerk.): „Örökségünk a tér és az idő”. Tanítványi tisztelgés Filep Antalnak. PTE BTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete és a Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék. Pécs, 2014. 203–222.

A kötetről részletesebben itt olvashat:

<http://www.karpatmedence.net/ezt-olvasnia-kell/705-oroksegunk-a-ter-es-az-id-tanitvanyi-tisztelges-filep-antalnak>

[1] A csengettyűt a nemesek solymászatok alkalmával használták. Nem tisztázott, hogy nálunk, Magyarországon ez a színjel miért kapta a tök nevet.

[2] Acsády Ignác írja (1886:153) a 17. század Magyarországról szóló könyvében, hogy „Az úri osztály szórakozásai közt szerepeltek a koczka, kugli, ostábla és kártyajátékok, melyekben néha nők is szenvedéllyel szoktak résztvenni. A kártyázás Németországból hatolt át hozzánk s Gaude uram a maga humoros modorában azt mondja, hogy addig volt jó világ, míg csak kártyán látta a magyar ember a németnek a képét, mi azt sejteti, hogy a használatban levő kártya német gyártmány volt s Bécs fedezte az itteni fogyasztást”

[3] A Tízlándzsás szék vagy Kisvármegye, mely a 12. századtól a Szepesség vármegyei szintű, széleskörű autonómiával rendelkező körzete volt, saját szabályrendeleteiben erélyesen igyekezett védeni a közerkölcsöt, így a házasságtörés, káromkodás, dohányzás, iszákosság mellett természetesen a kártyázás szokása ellen is fellépett, mindhiába. „A Kisvármegyének a pénz-játékok ellen 1626-ban kelt tiltó határozata enyhének bizonyulván, a Csütörtökhelyütt 1647 szeptember 16-odikán tartott tisztújító közgyűlés kártya-, zacskó- és koczkajátéokra magas pénzbírságot szabott ki, melynek egyharmada a szolgabíró, kétharmada pedig a közpénztárt illette. Ezt a büntető rendelkezést 1654-ben megújították és megszigorították. De azért a kártyázás nyilvánosan, a vendéglőkben és más mulatóhelyeken is tovább dívott”
(Hradszky 1895: 69).

[4] A végzés még a fonóban is megtiltotta (pénzbüntetés terhe mellett) a játékot: „Az fono hazat is telljességgel megthiltottuk, az ki pedigh az ellen vet, tehat az ky ott talaltatik, irrem issibiliter toties-quoties két-két forintot vegyenek rajta.”

[5] A korábban már említett Kisvármegye helytartótanácsa 1768 márciusában kemény rendeleteket adott ki a hazardjátékok ellen, melyet egy hónap múlva a Betlenfalván tartott egyetemes gyűlésen általános helyeslés mellett ki is hirdettek. „A szék örömmel fogadta a szigorú tilalmat, s meg is nevezte azokat a kártyajátékokat, a melyekre a rendeletet a maga körében alkalmazni kívánta. Ezek voltak a >>Bassa, Bassete, Brenten, Färbel, Landsknecht, Mollina, Pharaon, Quaranta, Quindeci, Rauszchen, Smecere, Trezak és Vojto<<, mely utóbbi

különös elterjedésnek örvendett. Hanem a kártyázás szenvedélye a tiltások dacára is tovább dühöngött, ekkor már titokban”
(Hradszky 1895: 69).

[6] „Több helyen olvashatunk róla, hogy Pesti Gábor 1568. évi kiadású szótárának egykorú könyvtáblájából négy kártyát áztattak ki, köztük az egyiken, egy szív ötösön, szallagornamensben, a készítési év számának első három tagja: 156. volt olvasható, egy másik lap pedig a H. R. kezdőbetűket viselte. Mind az évszám, mind a monogramm arra utal, hogy a kártyák készítője Hoffhalter (Skrzetuski) Rafael lengyel származású, Magyarországon is működött vándornyomdász és fametsző, vagy fia Rudolf.” (Kolb 1984: 61–62.)

[7] Sopronban, Pesten, Budán, Nyitrán, Vágújhelyen, Győrött, Nagyszombaton, Kassán, Debrecenben, Szegeden, Brassóban, Temesváron, Aradon.

[8] A gyermekjátékok tudományos igényű kutatása már a 19. században megindult hazánkban. A játékkutatás történetéről, a meghatározó jelentőségű kutatásokról és publikációkról Niedermüller Péter (1990) írt részletesen a Magyar Néprajz aktuális kötetében.

[9] A virrasztóban való kártyázási szokásról megjelent közlésekről részletesen írt Vasvári Zoltán (Vasvári 2008: 84–88) és Örsi Zsolt (Örsi 2001: 252).

[10] Adatközlő: S. S. (1953). Somosd

[11] Magyarózdton a kártyázás szokása más alkalmakkor is elfogadott volt. Húsvét másnapján, amíg a fiatalok táncoltak, és az asszonyok is a táncba gyűltek őket nézni, párosítani, addig a „férfiak a nyári kártyázó-ereszekben verték a kártyát, vagy beszélgettek a csendes húsvéti ünnepben” (Horváth 1971: 119).

[12] „Én visszaemlékszem a magam gyermekkorára. Ezelőtt hetven évvel a falusi népnek szórakoztatására nem volt rádió, televízió, művelődési ház. De azért az emberek szórakozni vágytak. Keresték egymás társaságát. A fiataloknak ott volt a fonóház. Ott lány, legény feltalálta a szórakozást. De hova legyenek mondjuk a még nem öreg, de olyan emberek, kiknek jószáguk

nincs, mert aratás- vagy napszámból éltek és olyan hosszúk azok a téli hónapok, nappal is feketéleget, mert nincs munkája. Így este összejötte négy-öt ember. Kártyáztak. Az én apám is aratóságból élt és három szomszédja is, de se fűteni, se tüzelni valójuk nincs, hogy este jól bemelegítenék a kis szobát, mert hideg szobába nem esik ám jól a kártyázás, tanyázás sem. De van Nagypalya János bácsiéknak, mert ő vő a gazdag Nagy Gusztíéknál. Van is János bácsinak nappal is dolga, mert három ló, két tehén és borjú, meg csikó is van. De van nekik cselédjük is, így János bácsi nemigen szaggatja el a hámfát a napi munkában, azért van a cselég, dolgozzon. És mikor már besötétedik, a gúnyába csavar egy csomó vágott fát, átjön hozzánk, hol már várják Hani bácsi, Harangi Bálint, Márton bátyám; begyűjtanak a masinába, jól megrakják. Elé veszik a gyerekek kis asztalát, melyen enni szoktunk, mellé a kis székeket és leülnek kártyázni. Édesanyám fon rokkán. Én meg Veronka eddig összegubbaszkodva, lábunkat is szoknyánk alá húzva ültünk a hideg kemence mellett, de most, mivel már jó meleg van, ki merjük nyújtani meztelen lábunkat a szoknya alól. Én is fonom a csepűt, és tanítom Veronkát is csepűt fonni. És figyeljük a nagyokat nevető, kontrázó, rekontrázó Hani bácsit, nagy hősen kivágja a rekontrát, és úgy néz körül, mint egy hadsereg tábornok. Nézzük, ki mer neki ellentmondani, és azt is, ki lesz kopasz, mert aki vesztes marad, le kell tenni a kalapot vagy a sipkát. Masinaszálla kártyáznak, mert pénzük nincs. Olyan jól elmulatnak, és mikor már kinyerték egymást, nincs masinaszál, abbahagyják a kártyázást. Ezt várjuk erősen mi, mert most indul a terefe, ami minket jobban érdekel, mint a kártyázásuk” (Berényi 1974.: 75–77)

[13] Adatközlő: P. F. (1944.) Nagykanizsa

[14] Kinizsi István, azaz a *Sánta Huszár* emigrációs éveiről szóló naplójában többször is említést tesz a kártyajátékról. A Kis-Küküllő vármegyei Szászcsávásról származó Kinizsi az 1848-as szabadságharcban századosként szolgált hazáját, de a Vöröstoronyi-szoros elvesztése után emigrációba kényszerült, román területre menekült, majd azokhoz csatlakozott, akik Kossuthot egészen Törökországig követték. Az akkor török fennhatóság alatt álló bulgáriai Vidin városban töltött időszokról írja, hogy „tea,

whist, macao, ferbli, nasi-vasi és különféle ivókompaniák közt teltek napjaink.”

1850 áprilisától a száműzöttek bő egy esztendőtt töltöttek Kütahya városában, ahol a helyi laktanyában szállásolták el őket (a Kossuth által lakott kétszintes polgárház egyébként 1982 óta Kossuth Múzeumként működik). A téli időszakban továbbra is kedvelt időtöltés volt a kártyázás:

”*A tél beálltával az öreg Mészáros Katona Miklós ezredest megbízta, hogy a „minorum gentium” intelligenciáját kérje fel hozzá az egész téli időnyre teára és whistre, oly beosztással, hogy sorrendben minden este három egyén jelentkezzen nála. Hetenként egyszer került a sor mindenkire; az est minden pártoskodás és politikai színezet nélkül vidáman és kedélyesen folyt le, az öregúr pattogó élcei között. Kossuthnál esténként preferansz-parti volt, melyen rendszeren Kossuth, Kossuthné, a napos és lhász vagy Asbóth vettek részt. Perczel Mórnál főszerepet játszott a durnyó és whist, melyen rendszeren a két Perczelné, Dembinszky altábornagy, Házmán, Berzenczey, Szerényi, Timári és néha Mészáros altábornagy vettek*

részt. Nyerészkedő játék azonban nem fordult elő.”
(Kinizsi 1999: 22; 68)

[15] Adatközlő: P. F. (1944.) Nagykanizsa

[16] „Szekeres Pál leteszi a kezéből az utolsó kártyát Fekete Sós Mihály elé, és azt mondja:- Hühü. □ Ránéz a gazda, de nem tehet semmit, miután tökéletesen a sarokba van állítva. A kártyát leteszi. Szekeres Pál szól: -Mönnyék kend féllábon a sarokig meg vissza. Ez nem kellemes munka, de nem lehet ellenkezni itten. Már ahogy bír, eltáncol a sarokig Fekete Sós, s vissza is jött hasonló módon, közben majd fölbukik, mert nincsen szokva effajta mesterséghez.- No - szól. - Egy megvan. □ Újból szól Szekeres:- Mönnyék kend négykézláb az ajtóig .- Én? - hördül fel Fekete Sós Mihály. - Kend - mondja szelíden a zsöllér. □ Nincs mit tagadni rajta, hogy nyög egyet a gazda, míg négykézlábra bír állni, s még az asszonya is szája elé tartja kötőjét, mikor a haladását látja az ajtó felé. Biz éppen csak hogy el bírt odáig jutni, s már föllállása közben is az ajtó kilincséhez folyamodik. Testében a vér minduntalan kavarg. Rekedten szól: - Kettő. Azt mondja ismét Szekeres Pál:- Vessék kend három bukfencőt. Úgy néz rá Fekete Sós, mintha nem értené.- Én? - fakad ki haraggal. - Én bukfencőt hányjak? Hát komédiás vagyok én? Ki meri azt énnéköm parancsolni? - És az asztalra üt az öklével, hogy táncnak indul.- Ki az, aki ezt neköm röndületbe adni meri? □ A foltos kabátból felel a kérdésre Szekeres Pál: - A huhü. □ A huhü! A huhü nagy úr. Ez itt már becsület dolga, tisztesség dolga. És a munkába Fekete Sós Mihály belefog. Megvet egy bukfencet, s azután térden álltából Szekeres Pálra tekint. - Egy - szól ez. Veti a másikat. Verejtékcsöppek vannak már a fején, és amint tarkóján keresztülfordulna, az oldalát az ágy sarkában meg is üti. Tökéletesen elmérgesedve hirtelen fölugrik, és remegő kézzel összekapkodván a kártyát, a zsöllér elébe vágja az asztalra. - Nem kártyázok veled többet! Ereggy innét haza!” (Tömörkény 2000: 140–141)

[17] „Egyszer karácsony estvéjén Perczel Mórné magyarosan tartotta meg és néhány vendéget hítt vacsorára. Miután az végződött, whist társaság alakult egy asztalnál, a másiknál pedig a két Perczelné, egy kisasszony és mi néhányan játszottunk egy játékot, melynek sokféle neve közül csak a nemigen szépen csengő durnyó jutott eszembe. Annak, ki bent maradt, a kisasszony hálófekötőjét húzták fejére. Legjobban játszott az öreg Mészáros és én - ki durnyót igen sokszor játszottam hajdanában iskolai szünnapokon atyámmal, öcsémmel és Gyorkéval. Következőleg a csata legtüzesebben folyt kettőnk közt. Az öreg úrnak nagy előnye volt, hogy előttem ült s túl rajta Perczel Mórné. Nem tudta szorítani az öregemet. Én kopaszabb helyen ültem, de a javamra volt, hogy az egész társaság óhajtotta volna az öreg fején látni a hálófekötőt és nemigen engedtek kezére jutni oly kártyát, mellyel engem erősen szólogathatott volna. Egyszer azonban a többiek kimentek szerencsésen s örültek, hogy a még játszó három olyan, ki akkoriban szorított, de végre kénytelen voltam kimenni, nehogy további csatázással önmagát buktassa, min mindenki kacagott volna. Mihelyt tőle menekülhettem, könnyen bántam

Zimányval s az megkapta a fejkötőt. Igen hiú legény lévén, felugrott s megnézte magát egy tükörben s kiáltott: "Jaj be csúnyán nézek ki!" De mondá az öreg Mészáros: "Hallja! Ne nézzen ki a csunyája, mert az asszonyok meglátnák, hogy a kosz lepje meg!" (Ács 1940: 57).

[18] „A lézengők közé tartozik a kártyapiller is. Dologkerülő szegényember. Kártya a szerszáma, a bibliája. Úgy szokik hozzája, hogy a gazdája, ahol szolgált, kártyás volt, és ha más nem került a tanyában kártyázni, jó volt a béres is. Idővel úgy belérögződött a nyerési vágy, hogy később szenvedélyévé vált. Ha nincs pénze kártyázni, kér, könyörög, ígér, fűt-fát. Ha éppenséggel nem tud pénzt felhajtani, képes lopni is. A kártya minden bűnözésre ráviszi. A börtöntöltelékek túlnyomó része ilyen szenvedélyes kártyajátékosokból áll. A kártyapiller gyanús, kétes lakásokban, félrehelyeken tartózkodik, azokat keresi, akikkel kártyázni lehet, s akiktől nyerhet. A kártyajáték minden fortélyát ismeri, érti. Korcsmáról korcsmára jár. Kupecok, kofák, vásárolók, italozó pénzes emberek körül csapja a szelet. Szimatja kifinomodott, rögtön megsejti, ha feltűnik olyan pasas, akit be lehet fonni. Ha lehet, a maga karjára dolgozik, de szükség esetén hasonszórú társaival többen is összeműködnek s levetkőztetik a horogra került pasast. Arra is volt már példa, hogy az ilyen szenvedélyének rabja a kártyán nyert pénzen megszűrösödött. Földet, házat szerzett. Egy darabig a felszínen úszott, de végre csak elbuggyant. Ebül jött, ebül ment. Ha felesége, családja van, az asszony tartja el, míg bírja, ha nem bírja, ott hagyja. Haza rendesen éjfél után, vagy reggel vetődik. Nappal alszik. A gyöngyélet végén a sok részegeskedés, éjszakai csavargás közben, nyáron árokba esik, télen a hóba fagy; elnyomorodik, kéregető lesz.” (Kiss 1981: 331–332).

[19] Egressy Gábor volt az a színész, aki 1848. március 15-én a Nemzeti Színházban a félben maradt előadás alatt elszavalta a Nemzeti dalt. Ezután nemzetőrnek állt, s részt vett a szabadságharcban: Szeged városát két hónapig kormánybiztosként irányította, majd szabadsapatokat szervezve Észak- Magyarországon portyázott, részt vett Buda ostromában. A fegyverletétel után halálra ítélték, ezért emigrálni kényszerült. Törökországi bujdosásakor vezetett naplójában írja 1849. októberében, hogy Vidin városában „A szerencsejáték lázas szenvedélye az egész emigratio felett zsarnokol. Vannak honvédtisztek, kik két-háromszáz aranyból álló vagyonaikat az utolsó fillérig eljátszották, és most a kétségbeesés pontján állanak... Jó isten!... ha nekem háromszáz aranyam volna, hol járnék már én eddig! Ez összegből én Párisban megtudnék élni három esztendeig is.” (Egeressy 1997.)

[20] „Már a kora reggeli órákban kezdődött a játék. Nagy asztalt terítettek le takaróval, amelyre fehér pamuttal nyolc kocka volt kivarrrva. A felső részen szerepeltek a figurák, az alsóستól ászig, alul a négy szám. Aki megtett valamit, az színes kartonlapját a kockába dobta. Kétszeres pénzt lehetett nyerni. Mikor a takaró telve volt piros, sárga, szürke, sőt lila kartonlapokkal is (az utóbbiak egyfrankosok voltak), megindult a játék. A három atléta közül az

egyik osztott, a másik fizetett, vagy beszédte a pénzt, a harmadik a "rendre" ügyelt. Amelyik kártya bal kézről jött ki, az a banké volt, ami jobbról, az a játékosé. Néha megesett, hogy négy ász a banknak, vagy megfordítva a játékosnak jött ki. A legtöbben szerettek halmozni, a bankárnak az volt jó, ha nem szériásan jöttek ki a kártyák” (Kuncz 1931: 199–200).

[21] „Az ennivaló azonban korántsem minden. Más is kell az emberi élethez, például szórakozás. Az időből futotta volna, mert karácsony felé már csak hetenként két-három napot dolgozott a bánya. A legtöbb unatkozó ember kártyázott vagy ivott. A lányokhoz főleg fizetés napján mentek. Mozi csak a néhány mérföldre levő Drumhellerben volt, könyvtár száz mérföldre, színház pedig sehol. Egyszer én is ráfanyalodtam a kártyára. Előbb kibiceltem, csak huszonöt-harminc centeket tettem valamelyik játékos egy-egy kártyájára. Később nekibátorodtam, és tettem egy-két dollárt is. Izgultam az örömtől, mert jóval többször nyertem, mint vesztettem. És amikor néhány órai kibicelés után összeszámoltam a pénzem, lelkendezve állapítottam meg, hogy csaknem ötven dollár volt a nyereségem. –Ha nem dolgozik rendesen a bánya, legalább így keresünk valamit- hunyorogtam Petróra. A következő vasárnap azonban úgy megfélemezett rólam a szerencse, mintha ott sem ültem volna a viharedzett kártyások között: nemcsak az előző heti nyereség úszott el, hanem még a saját pénzemből is elvesztettem vagy harminc dollárt. Ekkor megfogadtam, hogy soha többé nem játszom.” (Tóth 1964: 147–148).

[22] „Gyakori szokás volt, hogy a tétnek feltették valamelyik módosabb fogolytársnak a szembeötlően jó ruhadarabját: aki veszít, az leveti róla és átadja a nyertesnek. A boldogtalan ukrán vagy üzbég még álmában sem gondolta, hogy a nagy ríkoltozással csapkodott lapok járásában az inge vagy a csizmája, esetleg a sapkája kerül az ebek harmincadjára. Csak akkor lepődött meg, ha a parti végén valamelyik rabló elébe állt, hogy – davaj szudá! Hiába volt az ellenkezés, dulakodás, verekedés: az a holmi a rabló kezébe jutott, akár közös segítséggel is. Hát hogyan hagyhatták volna a haverok maccsban a társukat, kiegyenlítetlen kártyaadósággal? Hiszen becsület is van a világon, nemde? Kifacsarodottságukban is szórakoztatóak az olyan kártyatétek, amikor valaki vállalja, hogy megeszi a fülét (és végre is hajtja), lenyeli darabokban a kanalát, odamegy a kerítéshez és kilazítja az egyik oszlopot (még ha ló is a katona, köteles szemtanúk jelenlétében megtenni). [...] A legveszedelmesebbek azok a rablócsemeték voltak, akik a kenyérfejadagjukat kártyázták el, sokszor két-három hétre, sőt egy hónapra előre. Ez kétségkívül az öngyilkossággal volt egyenlő, de a játékszenvedélytől megmámorosodott kölykök ezt kártyaparti közben nem latolgatták, amikor az akasztófára való idősebb zsiványok hidegvérrel megfosztották őket az utolsó falat kenyerüktől is.” (Rózsás 1989: 181–182).

[23] Kós Károly Benkő Samuval történt beszélgetései során elmesélte, hogy bár nem volt nagy kártyás, a sztánai vidéki társas élet valamint a kolozsvári újságíróklub és a kávéházak számos lehetőséget kínáltak a játékra, ahol leginkább a ferbli, az alsós és a tarokk

dívott. Így vallott:

„A játék mellett a kellemes diskurálás vonzott. Közügyekről, irodalomról, művészetről beszélgettünk – nagyképűség nélkül. Az utolsó ilyen társaság, ahová még eljárógtam kibicelni, s mondom, főleg diskurálni, Kovács Lászlóék házában gyűlt össze közvetlenül a második világháború után, mikor én is véglegesen beköltöztem Kolozsvárra. Minden héten egy délután römiparti volt. Oda járt Bánffy Miklós is. Kovács Laci és Bánffy is hívott, hogy römizzek velük. Mondtam, hogy én nem játszom, de eljárók és kibicelek mellettük. Kedves, szép délutánok voltak.”

(Kós-Benkő 1978: 100–102).

[24] Adatközlő: G. F-né M. M. (1923.) Alsópakony

[25] Adatközlő: K. O. (1943.) Érsekvadkert

[26] Adatközlő: G. L. (1977) Lovasberény

[27] Kolb Jenő többször idézett munkájában a kártyajáték elterjedését a dohányzás kultúrtörténetéhez hasonlítja, amely kezdetben főúri kertek luxusnövénye volt, majd mindennemű tiltás ellenére alig egy évszázad alatt széleskörűen elterjedt és a polgárok, iparosok, majd végül a parasztság élvezeti cikkévé vált (Kolb 1984: 57). Kultúrelemek ilyen irányú áramlása és térnyerése népi kultúránk majd minden szegmensében megfigyelhető.

[28] Magyarországon a német színjelű kártyák terjedtek el, a 18. századtól a bajor mintákkal rokonságot mutató Soproni kép (Oedenburger) volt a legnépszerűbb egészen addig, míg az 1830-as években egy pesti kártyafestő műhelyből ki nem került a Tell kártya, melynek elterjedtsége és népszerűsége mai napig megkérdőjelezhetetlen. A szakemberek véleménye szerint a Tell kártya sikerességét és térnyerését annak a hazánkban újdonságnak számító tükörképességének köszönhetette, aminek segítségével a kártyalapok sokkal könnyebben felismerhetővé, ezáltal kezelhetőbbé váltak. Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül amellett a tény mellett, hogy a játszmán ábrázolt Schiller dráma már a 19. század elején a Habsburg-ellenesség jelképévé vált, hiszen a mű a svájci szabad kantonok (Uri, Unterwalden és Schwyz) Habsburg Albert és helytartói elleni felkeléséről szól (Jánoska Antal: A magyar kártya története, ikonográfiája, készítői. In *Aetas Történettudományi folyóirat* 1-2.1999. 149–151). S bár semmiféle írásos bizonyíték nincsen arra, hogy éppen ezért kerültek e dráma szereplői a kártyalapokra, egyet kell értenünk Zsoldos Benő véleményével, miszerint: „A Schneider-kártya gondolati tartalmánál fogva népszerű volt, mert emlékeztetett arra, hogy az

Kártya a magyar kezében

Írta: Kürtössy Péter

2017. augusztus 05. szombat, 17:27 - Módosítás: 2017. augusztus 16. szerda, 17:09

ország nem szabad a Habsburgok alatt, míg a svájciak már századokkal korábban kiűzték őket”

(Zsoldos 1980: 117).

{phocagallery view=category|categoryid=57}